

ΑΡΧΕΙΟΝ ΘΕΣΣΑΛΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΙΣ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΘΕΣΣΑΛΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

ΤΟΜΟΣ Α΄ - ΒΟΛΟΣ 1972

Η «ΣΦΑΓΗ ΤΟΥ ΠΡΟΜΥΡΙΟΥ,, ΤΟΥ Γ. ΦΙΛΑΡΕΤΟΥ

Στὸ ἀθηναϊκὸ περιοδικὸ τοῦ Ἀρσένη «Ποικίλη Στοά» (1896, σελ. 81-86) δημοσιεύτηκε ἕνα σημεῖωμα τοῦ νομομαθοῦς, πολιτευτῆ καὶ ὑπουργοῦ Γεωργίου Νικ. Φιλάρετου μὲ τὸν τίτλο «Ἡ σφαγὴ τοῦ Προμυρίου», ποὺ ἀνατυπώθηκε ἀργότερα σὲ ξεχωριστὸ τεῦχος μὲ τὸν ἴδιο τίτλο.

Ἦταν ἡ πρώτη προσπάθεια νὰ φωτιστεῖ καὶ νὰ προβληθεῖ ἡ τραγωδία τῆς καθολικῆς καταστροφῆς τοῦ Προμυριοῦ Πηλίου, ποὺ ἐγινε ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς τὴν 8η Μαΐου 1823. Γι' αὐτὸ κι ὁ Φιλάρετος ἔχει τὴν τιμὴ, ὅτι πρῶτος αὐτὸς παράδωσε στὴν Ἱστορία τὸ δρᾶμα ἐκεῖνο, ρίχνοντας φῶς σ' ἄγνωστες ὡς τότε πτυχές του. Δεμένος, ὅπως ἐνιωθε, μὲ τὴ γῆ τοῦ πατέρα του Νικολάου Γ. Φιλάρετου, τοῦ λαμπροῦ τούτου μαχητῆ τοῦ '21 καὶ κατοπινοῦ ταγματάρχη τῆς χωροφυλακῆς, ἐρεῦνησε—ὅπως σημειώνει ὁ ἴδιος—ἐγγραφα ἱστορικὰ ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τοῦ γεννήτορά του, ἔλαβε ὑπόψη κι ἕνα σχετικὸ ὑπόμνημα ποὺ σύνταξε ὁ κοτζάμπασης τοῦ χωριοῦ Μαργαρίτης Λάλης κι ἦλθε σ' ἐπαφὴ μὲ γερόντους τοῦ τόπου, γιὰ νὰ στηρίξει στὸ τέλος, μὲ βάση ὅλα τοῦτα, τὸ σημεῖωμά του γιὰ τὸ χαλασμὸ τοῦ Προμυριοῦ. Ἡ Ἱστορία θὰ τὸν εὐγνωμονεῖ γι' αὐτὸ.

Μ' ὅλη ὁμως τὴν καλὴ του πρόθεση καὶ παρόλο τὸ μέγεθος τῆς συγκίνησης του γιὰ τὴν καταστροφή, ὁ Φιλάρετος δὲν κατόρθωσε νὰ πλησιάσει τὴν ἱστορικὴ ἀλήθεια. Ἡ «Σφαγὴ» του παρουσιάζει τόσες ἐλλείψεις καὶ γεννάει τόσα ἐρωτηματικά, ποὺ μποροῦσε νὰ μὴν ὑπάρχουν, μιὰ κι ὁ συντάκτης ζοῦσε τόσο κοντὰ στὰ γεγονότα (γεννήθηκε στὴ Χαλκίδα στὰ 1848), καὶ πολλοὶ Προμυριῶτες, ποὺ διατηροῦσαν τὴν καυτὴ γεύση τοῦ χαλασμοῦ ζοῦσαν ἀκόμα στὸ Προμίρι. Μὰ καὶ τὴ μνήμη τοῦ πατέρα του θὰ μποροῦσε νὰ ἐκμεταλλευτεῖ, ἀκόμα καὶ τῆς θείας του, τῆς γυναίκας τοῦ Προμυριώτη ὀπλαρχηγοῦ Γεωργίου Ζορμπᾶ, Χρυσούλας, παράλληλα καὶ τῶν δύο ἀδελφῶν τοῦ Γεωργ. Ζορμπᾶ, Νικολάου καὶ Κωνσταντίνου, ποὺ τοὺς γνώρισε σὰν ἀπόστρατους συνταγματάρχες στὴ Χαλκίδα, καταπῶς γράφει ὁ ἴδιος¹. Ὅλοι τοῦτοι ζήσανε τὸ δρᾶμα τῆς καταστροφῆς, κι ὅταν πεθάνανε, ὁ Γεώργιος Φιλάρετος ἦταν ὄριμο παλληκάρι.

Δὲν εἶναι ὁμως μονάχα ἡ ἀποσιώπηση πάμπολλων ἱστορικῶν στοι-

1. Σημειώσεις ἀπὸ τοῦ 75ου ὑψώματος, Φεβρουάριος 1924, σελ. 570.

*Εἰκ. 1.—Ὁ συντάκτης τῆς «Σφαγῆς τοῦ Προμυρίου»
Γεώργιος Νικ. Φιλάρετος (1848 - 1929).*

χείων, πού θά 'διναν βάθος και πλάτος στην περιπέτεια του Προμηριού και θά ξεδιάλυναν κι άλλες πτυχές του ηηλιορείτικου άγώνα. Είναι και ή έλλειψη μεθοδικής και επιστημονικής συγκρότησης τής μελέτης και, τó πιό ανεξήγητο, ή άκριτη παράθεση γεγονότων, πού δέν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα ή πού διεγείρουν επιφυλάξεις. Φτάνει νά πώ, πώς όρισμένα καθέκαστα πού παρουσιάζει ό Φιλάρετος στά 1896 ανατρέπονται από τόν ίδιον στά 1900 ή στά 1924! 'Ο Προμηριώτης νομομαθής διαψεύδει τόν έαυτό του, κι είναι τουτο θανάσιμο σφάλμα, μά και ή πιό σκληρή μαρτυρία για τó πόσο πρόχειρα και άβασάνιστα κινήθηκε στο χώρο τής ιστορικής έρευνας τής προμηριώτικης τραγωδίας και τής δράσης του ένοπλου σώματος των Προμηριωτών στά 1821. Ένα μονάχα δικαιολογητικό ύπάρχει στην περίπτωση: Πώς ό Φιλάρετος δέν ήταν ιστορικός, τ' αναγνωρίζει μάλιστα κι ό ίδιος στο παραπάνω σημείωμά του, όταν παραδέχεται τó πόσο ξένος του είναι ό τομέας τής 'Ιστορίας.

Μιά τέτοια λοιπόν παρουσίαση του ηηλιορείτικου εκείνου συμβάντος στά 1823 δέν μπορούσε νά περάσει άπαρατήρητη στην περιοχή μας. 'Η βαρύτητα του όνόματος του συντάκτη από τή μιá και από τήν άλλη ή συγκίνηση πού προξένησε τó δημοσίευμα στην «Ποικίλη Στοά» του 'δωσε μιá διάρκεια και τó έκανε αγαπητό έντρύφημα των Νοτιοηηλιορειτών. 'Ιδιαίτερα στο Προμίρι, όπου συναισθηματικοί λόγοι έφερναν κοντίτερα στο χαλασμό τους παλιότερους κατοίκους, τó σημείωμα του Φιλάρετου κυκλοφορούσε από σπίτι σέ σπίτι και αντιγράφονταν από άπλοϊκούς ανθρώπους, για νά μένει πάντα κοντά τους.

Βασικό ρόλο στη συντήρησή του άσκοϋσαν επίσης κι οί έφημερίδες του Βόλου, πού αναδημοσίευαν κάθε φορά τή «Σφαγή του Προμηριού», χωρίς σχολιασμούς και κριτικό έλεγχο. Κανείς ως τώρα δέν επισήμανε τά λαθεμένα σημεία της, με αποτέλεσμα τά τελευταία νά γίνουν συνείδηση και νά υποστηρίζονται μάλιστα έντονα από όρισμένους Προμηριώτες κι άλλους ως τά σήμερα σαν άληθινά. Θέλω όμως νά πιστεύω πώς ή σημερινή μου προσπάθεια για τήν αποκατάσταση μιáς ιστορικής άλήθειας, θά είναι όσο γίνεται πειστική, ώστε νά σταματήσουν οί ανακρίβειες και ή άνευθυνολογία γύρω από τόν ξεσηκωμό του Πηλίου.

Δύο κυρίως είναι οί πηγές πού θά στηρίξω τις άναιρετικές άπόψεις μου. 'Η πρώτη, μιá ανέκδοτη βιογραφία του άγωνιστή Νικολάου Φιλάρετου, πού βρήκε πέρυσι σ' άρχείο τής 'Αθήνας ό κ. 'Αλέκος Κωστή Λάμτσας και πού τήν άγόρασε για νά μου τή στείλει και νά τή δωρίσει κατοπινά, μαζί με άλλα βιβλία και έγγραφα, στην 'Εταιρία. Γράφτηκε στις 18 'Απριλίου 1900 από άγνωστο πρόσωπο, μά πού ώστόσο μελετήθηκε και έγκρίθηκε από τó Γεώργιο Φιλάρετο. Στο συμπέρασμα τουτο καταλήγω: 1) επειδή

ὀρισμένες διορθώσεις ἔγιναν μὲ τὸ χέρι τοῦ ἴδιου καὶ 2) γιὰ τὸ λόγον ὅτι τὸ ἐξώφυλλο φέρει τὴ σφραγίδα του. Ἡ δευτέρα πηγή εἶναι τὸ βιβλίον τοῦ ἴδιου «Ἀπὸ τοῦ 75ου ὑψώματος».

Δὲ θὰ σταθῶ κριτικὰ μπροστὰ στὴν παραδοχὴ τοῦ συντάκτη τῆς «Σφαγῆς», πὼς ἡ Σηπιάδα βρισκόταν στὴν περιοχὴ τοῦ Προμυρίου (ἢ παράδοσι τοῦ χωριοῦ τὴ θέλει ἐκεῖ, μὰ ἡ ἱστορικὴ ἔρευνα τὴν τοποθετεῖ πολὺ πιὸ πάνω), μιὰ καὶ τὸ ἀντικείμενο τῆς θεώρησής μου εἶναι ἡ καταστροφὴ τῆς πολίχνης αὐτῆς. Αὐτὴ ἐπιχειρώντας ν' ἀπαθανάτισε ὁ Φιλάρετος, θὰ πέσει στὸ πρῶτο λάθος. Γράφει σχετικὰ:

1. «Ἄλλ' ἐκ τῶν ἐν Σκιάθῳ ἐγκρίτων Προμυριωτῶν περὶ τοὺς ὀγδοήκοντα, ἐν οἷς ὁ Εὐάγ. Δάμτσας μετὰ τῶν τέκνων του Γεωργίου, Κωνσταντίνου καὶ Νικολάου, ὁ Γεώργιος Φιλάρετος μετὰ τῶν τέκνων του Νικολάου καὶ Δημητρίου, ὁ Λώρης, οἱ τρεῖς ἀδελφοὶ Λάλη καὶ ἄλλοι, δυσπιστοῦντες εἰς τὰ περὶ ἀμνηστίας κηρύγματα, ἐνόμισαν προτιμώτερον νὰ μείνωσιν ἐν Σκιάθῳ, ὅπως ὀργανωθῶσι καὶ ἐκεῖθεν ἐπανέλθωσιν ὡς σῶμα στρατιωτικὸν ἢ ἄλλοι αὐτῶν καταταχθῶσιν εἰς σώματα καὶ συναγωνισθῶσι μετὰ τῶν λοιπῶν χριστιανῶν ὅπουδῆποτε τῆς Ἑλλάδος ὑπῆρχεν ἡ ἀνάγκη τῆς ἐπαναστάσεως...»

Τὸ πέρασμα τῶν ὀγδόντα περίπου Προμυριωτῶν στὴ Σκιάθο γίνηκε τὸν Ἰούνιον τοῦ 1821, μετὰ δηλαδὴ τὴν εἰσβολὴν τοῦ Δράμαλι στοῦ νότιο Πήλιο. Σύμφωνα λοιπὸν μὲ τὴν περικοπὴν τούτη, οἱ Προμυριῶτες παρουσιάζονται νὰ ὀργανώνονται τώρα γιὰ πρώτη φορά, προκειμένου ν' ἀναλάβουν ἔνοπλη δράση. Εἶναι ὁμως ἱστορικὰ βεβαιωμένο, πὼς ἡ ὁμάδα τοῦ Δάμτσα ἢ Ζορμπᾶ εἶχε συγκροτηθεῖ πρὶν ἀρχίσει ἡ ἐπανάστασι στὸ Πήλιο (7 Μαΐου 1821) κι ἔλαβε μέρος στὴν πολιορκία τοῦ Κάστρου Βόλου, σὲ ἐποχὴ πού ὁ Δράμαλης δὲν εἶχε πατήσει στὸ Πήλιο².

Ἄλλὰ τὸ χειρότερο εἶναι, πὼς ὁ ἴδιος ὁ Φιλάρετος, πού ἀδικεῖ τόσο τὸ Ζορμπᾶ καὶ τοὺς συμμαχητὲς του, ἀφοῦ οὔτε καν ἀναγνωρίζει τὴ δράση τους στὴν ἀρχὴ τοῦ πηλιορείτικου ξεσηκωμοῦ κι ἀποκλείει ἔμμεσα μὲ τὴ «Σφαγὴ τοῦ Προμυρίου» τὴ συμμετοχὴ τους στὴ μάχη τοῦ Κάστρου, στὴ «Βιογραφία... τοῦ κ. Νικ. Γ. Φιλαρέτου» τὴν ἐπικυρώνει! Νὰ τι ὑπογραμμίζει σχετικὰ: «... ὁ Φιλάρετος (πρόκειται γιὰ τὸ Νικόλαο) κρυβεῖς ἐπὶ τινὰ χρόνον μετὰ τῆς λοιπῆς οἰκογενείας του εἰς τὰ ὄρη, κατετάχθη τὸ πρῶτον ἔτος τῆς ἐπαναστάσεως (1821) ὑπὸ τὸν ὀπλαρχηγὸν Γ. Ζορμπᾶν παρευρεθεῖς μετὰ τοῦ πατρός του εἰς τὴν πολιορκίαν τοῦ φρουρίου Βόλου...»

2. Βιογραφία... τοῦ κ. Νικ. Γ. Φιλαρέτου, ὄπ. παρ. Ν. Κτενιάδου, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Χωροφυλακῆς 1835-1843, τόμ. Β', σελ. 64-65.

Τὸ ἐπαναστατικὸ σῶμα τοῦ Ζορμπᾶ ὑπῆρχε ἀπὸ πρὶν καὶ δὲν ὀργανώθηκε στὴ Σκιάθo. Στὸ νησί πέρασε, γιὰ νὰ ἀνασυνταχτεῖ, σὰν ὁ Δράμαλης μπῆκε στὸ Προμίρι καὶ κατάπνιξε τὴν ἐπανάσταση τῶν Πηλιορειτῶν.

Ἡ ἴδια πάλι περικοπὴ κλείνει κι ἓνα ἄλλο ἀπορριπτό σημεῖο. Εἶναι ἡ περίπτωσις τοῦ Νικολάου Φιλάρετου, ποῦ—γιὰ τὸν συντάκτη τῆς «Σφαγῆς τοῦ Προμυρίου»—βρίσκεται στὴ Σκιάθo, μετὰ τὴν εἰσβολὴ τοῦ Δράμαλη στὸ Προμίρι. Τέσσερα χρόνια ὅμως πιὸ ὕστερα, ὁ ἴδιος αὐτὸς συντάκτης ξεχνάει ὅσα σημείωσε σχετικὰ στὴ «Σφαγὴ» του καὶ παρουσιάζει τὸν ἥρωα αἰχμάλωτο στὰ χέρια τῶν Τούρκων! Καὶ οἱ δυὸ «θέσεις» ἀναιροῦνται ἀμοιβαῖα: Ἐὰν ὁ Νικ. Φιλάρετος εἶχε αἰχμαλωτιστεῖ, δὲ θὰ πήγαινε—φυσικὰ—στὴ Σκιάθo μετὰ τοὺς λοιποὺς συμμαχητὲς του. Κι ἀντίθετα: Ἐὰν περνοῦσε στὴ Σκιάθo, ἀποκλείεται ὁ αἰχμαλωτισμὸς του. Συνεπῶς τὸ ἓνα ἀπὸ τὰ δύο πρέπει νὰ ἔχει βάση.

Ἄς δοῦμε τὶ μᾶς λένε τὰ γεγονότα.

Τὸ μαχητικὸ σῶμα τοῦ Γεωργ. Ζορμπᾶ, ἀφοῦ πῆρε μέρος στὶς ἄτυχες μάχες τοῦ Κάστρου Βόλου, τοῦ Βελεστίνου καὶ τῆς Μακρινίτσας, ὑποχώρησε κανονικὰ πρὸς τὸ νότιο Πήλιο, πιεζόμενο ἀπὸ τὸ Δράμαλη. Ἀνάμεσα ὅμως Προμυρίου καὶ Ἀργαλαστῆς οἱ πατριῶτες, ἀφοῦ ὀχρῶθηκαν, ἀνοιξαν ντουφέκι στὸν Τούρκο πασὰ κι ἡ μάχη γενικεύθηκε. Μπροστὰ στὸ πείσμα τῶν ἐπαναστατῶν οἱ ἔχθροὶ ἤρθαν σὲ δύσκολη θέσις καί, γιὰ νὰ σπάσουν τὴν ἀντίστασι, ρίχνουν νέες δυνάμεις στὸν ἀγῶνα καὶ ἐπιχειροῦν κυκλωτικὴ κίνησι. Ὁ κίνδυνος γιὰ τοὺς Ἕλληνας ἦταν ἄμεσος καί, γιὰ νὰ τὸν ἀποφύγουν, ἀναγκάζονται νὰ ὑποχωρήσουν κανονικὰ πρὸς τὸ Προμίρι. Στὴ μάχη ὅμως αὐτὴ πληγώνεται ὁ Νικ. Φιλάρετος³.

Φαίνεται λοιπὸν πὼς ὁ νεαρὸς ἀγωνιστῆς—ἦταν τότε 16 μόλις χρονῶν—πληγωμένος ὅπως ἦταν, δὲν μπόρεσε ν' ἀκολουθήσει τοὺς συμπολεμιστὲς του καὶ ἔπεσε στὰ χέρια τῶν Ὀθωμανῶν⁴.

Εἶτε ὅμως ἐπειδὴ φάνηκε μικρὸς στοὺς Τούρκους, εἶτε γιὰτὶ βρέθηκε σὲ καλὰ χέρια, ὁ μαχητῆς κέρδισε τὴ ζωὴ του. Ἐμεινε ὅμως στὴν αἰχμαλωσία ἓνα χρόνον⁵ καὶ ὕστερα, ἄγνωστο πῶς, γύρισε στὸ χωριό του, γιὰ νὰ

3. Βιογραφία..., ὅπ. παρ. Στρατιωτικὸ φύλλο μητρώου Νικ. Φιλάρετου, ποῦ βρέθηκε στὰ Γεν. Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους. Ν. Κτενιάδου, ὅπ. παρ., σελ. 64-65. Γεωργ. Ν. Φιλάρετου, Σημειώσεις ἀπὸ τοῦ 65ου ὑψώματος, σελ. 46. Καὶ οἱ τέσσερις πηγὲς μεταφέρουν τὰ γεγονότα αὐτὰ στὰ 1822. Εἶναι λαθεμένη ἡ παραδοχὴ. Ὁ Δράμαλης ἤρθε στὸ Πήλιο στὰ 1821, ὄχι στὰ 1822.

4. Δὲν ἀμφιβάλω γιὰ τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ Νικ. Φιλάρετου, μὰ κι ἐπικυρώνεται κι ἀπὸ τὸ Κτενιάδη, ὅπ. παρ.

5. Βιογραφία, ὅπ. παρ. Ν. Κτενιάδου, ὅπ. παρ. σελ. 65.

συνεχίσει μὲ μεγαλύτερο πάθος τὴ μαχητικὴ του δραστηριότητα, κοντὰ στὸν ὄπλαρχηγό του Γ. Ζορμπά.

Αἰχμαλωτισμένος συνεπῶς ὁ Νικ. Φιλάρετος ἀκολούθησε, θέλοντας καὶ μὴ, τοὺς Τούρκους κι ὄχι τοὺς συναγωνιστές του στὴ Σκιάθο, ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Γεώργ. Φιλάρετος.

2. «Εἰς Προμυριώτης μεταξύ αὐτῶν ὁ Γεώργιος Δάμτσας, υἱὸς τοῦ Εὐαγ. Δάμτσα, ἐν τῇ νεανικῇ αὐτοῦ ζωηρότητι διαπράξας τίς εἶδε τίνα πράξιν, εἶχε ἀναγκασθῆ νὰ φυγαδευθῆ μακρὰν τῶν Ὀθωμανῶν, εἰς Ρωσσίαν· ἐκεῖ κατετάχθη εἰς τὸν ρωσικὸν στρατόν, ὅπου καὶ προὔβιβάσθη εἰς ὑπαξιωματικὸν (1812—1814)».

Ἔχω λόγους νὰ πιστεύω πὼς ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ Φιλάρετου γύρω ἀπὸ τὴν αἰτία τοῦ ἐκπατρισμοῦ τοῦ Ζορμπά δὲν ἔχει βάση. Ὁ μαχητὴς, ἀπὸ τὸ

Εἰκ. 2.—Ἕνα τμῆμα τοῦ μαρτυρικοῦ χωριοῦ Προμίρι Πηλίου, ποὺ καταστράφηκε ὀλοκληρωτικὰ ἀπὸ τοὺς Τούρκους τὸ Μάιο τοῦ 1823. (Στὸ βάθος δεξιὰ ἡ Σκιάθος).

Φωτ. Δημήτρι Λέτσιου

1807, ἀκολούθησε τὸ Νικοτσάρα καὶ τὸν Παπαθύμιο Βλαχάβα στὴ θεσσαλικὴ ἐπανάσταση τῶν χρόνων ἐκείνων. Πολέμησε γιὰ καιρὸ μαζί τους καί, πιστὸς στὸν ὄρκο του, κράτησε τὴν ἰδέα τοῦ ἀγώνα καὶ μετὰ τὸ θάνατο τῶν

δύο συναρχηγῶν του. Συνήλθε λοιπὸν τότε με τοὺς ἄλλους ὄπλαρχηγούς Βάσο, Δουμπιώτη, Σταθά καὶ μερικοὺς ἀκόμα, κι ὅλοι μαζί πῆραν τὴν ἀπόφαση νὰ συνεχίσουν τὸν ἀγώνα. Ἔτσι, με κέντρο τὶς Βόρειες Σποράδες, οἱ πατριῶτες αὐτοὶ ὀργάνουν τὶς θάλασσες, χτυπώντας τοὺς ἐχθρούς⁶.

Ἡ ἐπανάσταση τῶν ἀγωνιστῶν κράτησε ὡς τὸ 1816, μὰ ὁ Ζορμπὰς δὲν

Εἰκ. 3.—Τὸ σπίτι τοῦ ἀγωνιστῆ Νικολάου Φιλαρέτου—πατέρα τοῦ Γεωργίου Φιλαρέτου—στὸ Προμίρι, ὅπως σώζεται σήμερα. Ἡ ἐνεπίγραφη πλάκα στὰ ἀριστερὰ τῆς πόρτας ἐντοιχίστηκε ἀπὸ τὴν Περιηγητικὴ Βόλου ὕστερα ἀπὸ σχετικὴ τελετὴ στὶς 30 Μαΐου 1971.

Φωτ. Δημήτρη Λέτσιου

6. Δημητρίου Παπαγεωργίου, Ἱστορία τῆς νήσου Σκύρου, Πάτραι 1909, σελ. 106. Τρύφωνος Εὐαγγελίδου, Ἡ νήσος Σκίαθος, Ἀθῆναι 1913, σελ. 102. Δημοσθένη Νασούλη, Σκόπελος, Ἀθῆναι 1950, σελ. 60-61. Ἀδαμαντίου Α. Σάμψων, Νῆσος Σκόπελος, Ἀθῆναι 1948, σελ. 207.

ἔμεινε ὡς τὸ τέλος. Ἐγνωστο γιὰ τὴν ἀποχώρησιν πρὶν τὸ 1812 καί, φυσικά, γύρισε στὸ Προμίρι.

Γεννιέται λοιπὸν τώρα τὸ ἐρώτημα: Ἐνας τέτοιος ἀγωνιστής, ποῦ ταύτισε τὴ μοίρα του μὲ τὴ μοίρα τῶν ἄλλων ἐπαναστατῶν, ἦταν δυνατὸ νὰ μείνει στὸ ἄμαχο χωριὸ του; Μποροῦσε νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὴ μαγία κάποιων φιλότουρκων κοτζαμπάσηδων⁸ καὶ τὴν ὀργὴ τῶν Ὀθωμανῶν; Ὁ συλλογισμὸς μου αὐτὸς μοῦ διαμόρφωσε τὴν πίστη, πὼς ἡ αἰτία τῆς φυγῆς τοῦ Δάμτσα δὲν ἦταν αὐτή, ποῦ ἀφήνει νὰ νοηθεῖ ὁ Γ. Φιλάρετος. Ἦταν ἀκριβῶς ὁ ἄμεσος κίνδυνος ποῦ ἀντιμετώπιζε ὁ μαχητής. Ὡστόσο ὁ Φιλάρετος οὔτε κἀν ἀναφέρεται στὴν προεπαναστατικὴ δράση του. Φαίνεται πὼς ἡ δὲ γνώριζε τίποτα ἀπ' αὐτὴ ἢ τὴ θεώρησε χωρὶς μεγάλη σημασία, μὰ κι ἡ ἐπανάσταση ἐκείνη τῶν Θεσσαλῶν δὲν ἔφερε τὸ ποθοῦμενο⁹.

3. «Αὐτὸς (ὁ Γ. Ζορμπάς) λοιπὸν ἐγένετο ὁ ἐκ τοῦ προχείρου πρῶτος αὐτοσχέδιος ὄπλαρχηγὸς τῶν Προμυριωτῶν, εἰς τὸ σῶμα τοῦ ὁποίου κατετάχθησαν οἱ ἀδελφοὶ του καὶ τινες Μακεδόνες».

Κι ἐδῶ τὸ σφάλμα κι ἡ ἀντίφαση. Ἀντίφαση ποῦ παρουσιάζεται καὶ στὸ ἴδιο τὸ σημειῶμά του γιὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ Προμυριοῦ. Γιατί, ἐνῶ ὑποστηρίζει ἐδῶ πὼς μόνο «οἱ ἀδελφοὶ του καὶ τινες Μακεδόνες» ἀποτέλεσαν τὸ ἐπαναστατικὸ ἄσκერი τοῦ Ζορμπά, λίγο πῶς πάνω σημειῶνει κι ἄλλους Προμυριῶτες, ποῦ τάχτηκαν κάτω ἀπὸ τὴ σημαία του: Τὸ Δημήτριο Φιλάρετο, τὸ Λώρη, τὰ τρία ἀδελφία Λάλη κ.ἄ. Μὰ καὶ ἡ προφορικὴ παράδοση τοῦ Προμυριοῦ ἀνεβάζει σὲ δεκάδες τοὺς Προμυριῶτες συμμαχητῆς τοῦ Δάμτσα. Κι ὁ Κορδάτος ἐπίσης γράφει πὼς «Στὸ Προμίρι ποῦ ἦταν ἓνα φτωχὸ χωριὸ, ἐξὸν ἀπὸ μερικὸς κοτζαμπάσηδες, οἱ ἄλλοι πῆραν τὰ ὄπλα μὲ ἐπικεφαλῆς τὸ Δάμτσα»¹⁰.

7. Ὑποθέτω πὼς ἦρθε σὲ ρήξιν μὲ κάποιον ἢ κάποιους ἀπ' τοὺς συναρχηγούς κι ἀναγκάστηκε νὰ φύγει. Ἄλλωστε κι ἄλλες φορὲς θὰ βροῦμε τὸ Ζορμπά νὰ ἐρίξει μὲ διάφορους ὄπλαρχηγούς.

8. Καὶ στὸ '21 δὲν εἶχε καλὲς σχέσεις μὲ πρῶτοντες τοῦ χωριοῦ του.

9. Μιὰ προφορικὴ παράδοση στὸ Προμίρι λέει πὼς ὁ Ζορμπάς μαχαίρωσε τὸ παιδί κάποιου κοτζάμπαση, κι ἐπειδὴ αὐτὸς τὸν κυνηγοῦσε νὰ τὸν σκοτώσει, ἀναγκάστηκε νὰ φύγει μακριά. Ἄλλες πάλι προφορικὲς πληροφορίες τονίζουν, πὼς ὁ θερμὸς αὐτὸς πατριώτης δὲν πῆγε κατ' εὐθείαν στὴ Ρωσία. Πρῶτα καταστάλαξε στὴ Μολδοβλαχία, ὅπου ἔμεινε ὁ θεῖος του ἀρχιμανδρίτης Παῖσιος Δάμτσας-Ξηροποταμινός. Μάλιστα αὐτὸς ἦταν ἐκεῖνος ποῦ προώθησε τὸ Δάμτσα στὸ ρωσικὸ στρατό. Καὶ οἱ δύο πληροφορίες φαίνεται νὰ ἔχουν σωστὴ βάση. Ἡ πρώτη ἐξάλλου ἐνισχύεται κι ἀπὸ τὴν παρατήρησιν τοῦ Γ. Φιλάρετου, πὼς ὁ Ζορμπάς, ὄντας νεαρός, διάπραξε κάποια ἔκνομη πράξιν.

10. Ὄταν σὲ λίγο θὰ κυκλοφορήσει ἡ μονογραφία, ποῦ ἔγραψα γιὰ τὸ Γ. Ζορμπά, θὰ φανεῖ ὁ μεγάλος ἀριθμὸς τῶν πολεμιστῶν τοῦ Προμυριοῦ.

4. «Ἐφοπλίσας καλῶς μίαν γολέταν, ὡς ἄλλος Δάμπρος Κατσώνης, ἐφόρμα μετὰ τῶν γενναίων Προμυριωτῶν του, ὅτε μὲν δι' ἀποβάσεων εἰς τὰ παράλια τῆς Θετταλομαγνησίας, ὅτε δὲ προχωρῶν μέχρι Χαλκιδικῆς καὶ ἄλλοτε μέχρις αὐτοῦ τοῦ κόλπου τῆς Ἄταλάντης».

Στὴν ἀρχὴ (1821) ὁ Προμιριώτης ὄπλαρχηγὸς διέθετε ἓνα καράβι, ποῦ ἦ τὸ ἀγόρασε ἢ τὸ ἄρπαξε ἀπὸ κάποιον ἀργότερα ὅμως ἀπόχτησε δυὸ -τρία¹¹.

5. «Ἐν ἔτει 1823 διετάχθη ὁ Λουμποῦτ πασῶς Γκέκας νὰ ἐκτελέσῃ τὰ ἀποφασισθέντα ἐν πλήρει μυστικότητι... (νὰ καταστρέψῃ δηλαδὴ συθέμελα τὸ Προμίρι, ἐπειδὴ γέννησε καὶ συντηροῦσε τὸν ἀνυπόταχτο Ζορμπά). Ἐχὼν ὑπὸ τὰς διαταγὰς του στρατὸν ἐξ ὀκτακισχιλίων ἀνδρῶν, ἀνεχώρησεν ἐκ Βόλου τὴν πρωΐαν τῆς 6ης Μαΐου 1823 καὶ κατεσκῆνωσε τὴν ἐσπέραν παρὰ τὴν παραλίαν τοῦ Λεφοκάστρου, ἐνὸς ἐκ τῶν ὄρμων τῆς Ἀργαλαστῆς».

Εἶναι ἀδύνατο στρατὸς ἀπὸ 8.000 ἄντρες νὰ ξεκινήσῃ πρωὶ ἀπὸ τὸ Βόλο καὶ νὰ φτάσῃ τὸ βράδι στὸ Λεφόκαστρο, διανύοντας ἀπόσταση 40 κοντὰ χιλιόμετρα. Ὑστερα ἡ ἐξόρμησις τοῦ Λουμποῦτ στὸ Πήλιο συνδυάστηκε μὲ τὴν ἐκστρατεία τοῦ Κιουταχῆ, κι οἱ δυὸ στρατοὶ ἐνεργήσανε παράλληλα καὶ καθυστέρησαν στὸ δρόμο, ὅσο ν' ἀνατρέψουν μερικὲς μικροαντιστάσεις ἐπαναστατῶν. Πῶς λοιπὸν θὰ ἴφταναν τὴν ἴδια μέρα στὸ Λεφόκαστρο;

Ἄλλὰ κι ἡ ἡμερομηνία τῆς ἀναχώρησις τοῦ Λουμποῦτ ἀπὸ τὸ Βόλο δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ 6η Μαΐου. Ὁ τούρκικος στρατὸς εἶχε ξεκινήσει ἀπὸ τὸ Βόλο τὸ τελευταῖο δεκαῆμερο τοῦ Ἀπριλίου τοῦ 1823¹².

6. «... πᾶσαι αἱ γυναῖκες (τοῦ Προμιριοῦ) ἠχμαλωτίσθησαν... Ἐκ τῶν ἀνδρῶν (τῶν Προμιριωτῶν) ἐζώγησαν περὶ τοὺς τριάκοντα, οὓς ἔσφαξαν εἰς θέσιν Κλίστην...»

Τόσον ὁ πρῶτος ἰσχυρισμὸς, ὅσο κι ὁ δεύτερος, εἶναι ἀβάσιμοι. Οἱ προφορικὲς παραδόσεις τοῦ Προμιριοῦ ἔχουν συγκρατήσῃ κι ὀνόματα ἀκόμα γυναικῶν, ποῦ ξέφυγαν ἀπὸ τοὺς Τούρκους κείνη τῇ μαύρῃ, γιὰ τὸ χωριό, μέρα καὶ κέρδισαν τὴ ζωὴ τους. Ἄλλες πάλι προφορικὲς παραδόσεις, ποῦ διασταυρῶνονται κι ἐπαληθεύονται, βεβαιώνουν ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν αἰχμαλώτων ἀντρῶν ἦταν πολὺ μεγαλύτερος ἀπὸ τριάντα. Οἱ κατα-

11. Προφορικὲς παραδόσεις Προμιριωτῶν.

12. Περιοδ. Προμηθεύς, τόμ. Η', σελ. 33. Δύο ἐπιστολὲς τοῦ Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, ποῦ βρῆκα στὰ Γενικά Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους (Φάκ. 2, Μάιος 1823).

στροφεῖς δηλαδή τοῦ Προμιριοῦ, ἀφοῦ παράδωσαν τὸ χωριὸ στὶς φλόγες, πῆραν μαζί τους φεύγοντας γυναῖκες, παιδιά καὶ πολλοὺς ἄντρες. Ἀπὸ τοὺς τελευταίους διάλεξαν κάπου 30 καὶ τοὺς σκότωσαν, γιὰ νὰ μεταφέρουν τὰ κεφάλια τους στὸν πασά τους καὶ νὰ πάρουν χρηματικὴ ἀποζημίωση. Τὸ νέο κακούρηγμα τῶν Ὀθωμανῶν συνέβη—γιὰ τὸ Φιλάρετο καὶ τὴν παράδοση τοῦ Προμιριοῦ—στὴν τοποθεσία «Κλίστη»¹³, κοντὰ στὴν Ἀργαλαστή. Σύμφωνα ὅμως μὲ μιὰ παράδοση τοῦ χωριοῦ Μετόχι, ποὺ τὴν ἄκουσα ἀπὸ γέρους πέρυσι, οἱ Τοῦρκοι ἔσφαξαν τοὺς Προμιριῶτες στὸ μετοχίτικο ρέμα, ποὺ βρίσκεται στὰ ΒΑ τοῦ χωριοῦ τους. Μάλιστα, ἐπειδὴ ὁ ἀρχηγὸς τοῦ ἐκτελεστικοῦ—ἄς ποῦμε—ἀποσπάσματος λέγονταν Χασάν, πῆρε ἀπὸ τότε καὶ τὸ ρέμα τ' ὄνομά του¹⁴.

7. «Ὅταν οἱ ἐν τῷ στρατοπέδῳ (τοῦ Λεφόκαστρο) Τοῦρκοι εἶδον τοὺς συναδέλφους των, ἐπανελθόντας (ἀπὸ τὸ Προμίρι) καὶ φέροντας πλούσια λάφυρα, ἔτρεξαν καὶ ἤρπασαν ὅ,τι εὔρον, μεθ' ὃ περι τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου ἐπανήλθον εἰς τὸ στρατόπεδον».

Εἶναι γνωστὸ πὼς ἡ ἀπόσταση Προμιριοῦ - Λεφόκαστρο καλύπτεται σὲ 2¹/₂ - 3 ὥρες μὲ τὰ πόδια. Ἔπρεπε συνεπῶς οἱ Μουσουλμάνοι νὰ ἔχουν ἓνα περιθώριο χρόνου 8-9 ὥρῶν, ὅσο νὰ φτάσουν ἀπὸ τὸ Προμίρι στὸ Λεφόκαστρο, νὰ ξεσηκωθοῦν ἄλλοι ἀπὸ κεῖ γιὰ τὸ Προμίρι καὶ ἀφοῦ προβοῦν σὲ νέες λεηλασίες, νὰ γυρίσουν ξανά στὸ Λεφόκαστρο μὲ τὴ δύση τοῦ ἡλίου. Χωρὶς νὰ ὑπολογίσουμε τὶς καθυστερήσεις γιὰ τὸ ἔργο τῆς ἀρπαγῆς κλπ.

*Ἄς προσπαθήσουμε νὰ βάλουμε τὰ πράγματα στὴ θέση τους. Στὶς 8 Μαΐου (20 Μαΐου μὲ τὸ νέο ἡμερολόγιο) τὸ βασίλειμα ἔρχεται στὶς 7.30' τὸ βράδι. Ἄν ἀφαιρέσουμε τώρα τὶς 8-9 ὥρες, ποὺ χρειάζονταν νὰ γίνουν οἱ τρεῖς διαδρομὲς Προμιριοῦ - Λεφόκαστρο, ἔχουμε τὴ 10.30'-11.30' πρωινῆ. Ἦταν λοιπὸν δυνατὸν ὡς τὶς ὥρες τοῦτες νὰ ὀλοκληρωθεῖ ἡ καταστροφὴ τοῦ χωριοῦ, μ' ἄλλους λόγους, πρόφταιναν οἱ ἐχθροὶ νὰ ἐρευνήσουν τὰ σπίτια, νὰ διαγυμίσουν τὰ προμιριώτικα ἀγαθὰ, νὰ κάψουν ὕστερα γύρω στὰ 350 οἰκῆματα, νὰ σφάζουν 1000 πάνω-κάτω ἄτομα—ὅπως ὑπολογίζω—καὶ νὰ αἰχμαλωτίσουν ἑκατοντάδες κατοίκους; Μποροῦσαν ὄλ' αὐτὰ νὰ γίνουν μὲς σὲ 1-2 ὥρες, ἀφοῦ ἔχω σοβαροὺς λόγους νὰ πιστεῦω ὅτι οἱ Τουρκαλβανοὶ ἄρχισαν τὴ λεηλασία γύρω στὶς 9.30' τὸ πρωί;¹⁵

13. Στὴν τοπικὴ διάλεκτο τοῦ νοτίου Πηλίου ὁ τόπος λέγεται «Σκλιώτ'».

14. Πιθανὸν ἢ σφαγὴ νὰ ἄρχισε στοῦ «Χασάν» καὶ νὰ ὀλοκληρώθηκε στὴν «Κλίστη», μιὰ κι οἱ θέσεις αὐτὲς βρίσκονται κοντά.

15. Ὅλες οἱ προφορικὲς πληροφορίες στὸ Προμίρι συγκλίνουν στὴν παραδοχὴ, ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἔστειλαν πρῶτα στοὺς ἐξοχικοὺς οἰκισμοὺς τοῦ χωριοῦ τελάληδες γιὰ νὰ καλέσουν τοὺς ἐξοχίτες νὰ πᾶν στὸ Προμίρι, γιὰ ν' ἀκούσουν τάχα τὸν πασά ποὺ ἤθελε νὰ μιλήσει. Ὅσο νὰ πᾶνε ὅμως καὶ νὰ γυρίσουν, θὰ πέρασαν τρεῖς τὸ λιγώτερο ὥρες.

Πρέπει λοιπόν ν' αποκλείσουμε έντελῶς ὅσα σχετικὰ ὑπογραμμίζει ὁ Φιλάρετος καὶ μὲ τὴν εὐκαιρία, νὰ θυμηθοῦμε ξανὰ ἐκεῖνο, ποῦ τόνισα στὴν ἀρχή: Πῶς εἶναι διάχυτη στὴ «Σφαγὴ τοῦ Προμυρίου» ἡ ἐπιπολαιότητα καὶ ἡ προχειρότητα τοῦ συγγραφέα.

8. «...ἐν ὄλῳ μόνον τεσσαράκοντα ἐπέζησαν τῆς φοβερᾶς καταστροφῆς τῆς 8ης Μαΐου 1823...»

Κι ἐδῶ ἡ προφορική παράδοση τοῦ χωριοῦ ἀνατρέπει αὐτὴ τὴν ἄποψη καὶ ἀνεβάζει αὐτοὺς ποῦ γλύτωσαν σὲ μιὰ ἑκατοντάδα καὶ παραπάνω.

9. «...εἰς δὲ αὐτῶν (τῶν αἰχμαλώτων Προμιριωτῶν) μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ Πηλίου ἐπανῆλθεν εἰς τοὺς κόλπους τῆς οἰκογενείας του, ἀποθανῶν ὡς χριστιανός...»

Ἔχω ὑπόψη μου πολλὰ ὀνόματα Προμιριωτῶν ποῦ ξέφυγαν ἀπὸ τοὺς Τούρκους καὶ ἐπιστρέψανε στὸ Προμίρι, ὅπου καὶ πεθάνανε, παρμέν' ἀπὸ γερόντους ποῦ γνώρισαν ὀρισμένους ἀπὸ δαύτους. Δὲν ἦταν, συνεπῶς ἕνας ἀλλὰ πολλοὶ αὐτοὶ ποῦ κατόρθωσαν νὰ ξεφύγουν ἀπὸ τὰ χέρια τῶν ἐχθρῶν καὶ νὰ ξαναγυρίσουν στὴ γενέτειρά τους¹⁶.

Τόνισα στὸ σημείωμά μου τὰ σημεῖα τῆς μελέτης τοῦ Προμιριώτη πολιτευτῆ, ποῦ ἡ σύγχρονη ἔρευνα καὶ ἡ ὀρθὴ σκέψη τὰ διαψεύδει, χωρὶς νὰ ὑπογραμμίσω τίς παραλείψεις καὶ τὰ κενὰ ποῦ παρουσιάζει ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος. Δὲν ἔχω ἄλλους λόγους, ποῦ νὰ μοῦ δίνουν τὸ δικαίωμα ἀνασκευῆς τῶν ὑπόλοιπων σημείων. Πολλὰ ἀπὸ τοῦτα τὰ τελευταῖα ἐπιβεβαιώνονται ἀπὸ τὴν ἔρευνα, πολλὰ ὅμως μένουν χωρὶς συνηγορία, γιατί κανένα στοιχεῖο δὲ βρέθηκε ὡς τώρα ποῦ νὰ τὰ κυρώνει ἢ ἔστω νὰ τὰ ἀνατρέπει. Διατηροῦν συνεπῶς τὴν ἰσχύ τους, ὅπως καὶ τὰ πρῶτα, ἂν καὶ λειψὰ καὶ χωρὶς τὸν ἀνάλογο ἐκεῖνο φωτισμό, ποῦ τὰ ξεκαθαρίζει στὰ μάτια μας. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ Ἱστορία τὰ δέχεται καὶ τὰ υἱοθετεῖ.

---

16. Ὅταν θὰ ῥθει σὲ φῶς ἡ μελέτη μου γιὰ τὸ χαλασμό τοῦ Προμυριοῦ, ποῦ ἔχω ἐτοιμάσει, ὅλα αὐτὰ θὰ ἐπικυρωθοῦν.